

בין תפילה לתלונה - מזמור פ'

	(א)	למנצח אל ששנים עדות לאסף מזמור.	
	א		ב
(ב)	רעה ישראל האזינה נהג כצאן יוסף ישב הכרובים הופיעה.	(ה)	ה' א-להים צ-באות עד מתי עשנת בתפלת עמך האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליט
(ג)	לפני אפרים ובנימן ומנשה עוררה את גבורתך ולכה לישעתה לנו.	(ז)	תשימנו מדון לשכנינו ואיבינו ילעגו לנו.
(ד)	א-להים השיבנו והאר פניך ונשעה.	(ח)	א-להים צ-באות השיבנו והאר פניך ונשעה.
	ג		ד
(ט)	גפו ממזרים תסיע תגרש גוים ותטעה. פנית לפניך ותשרש שרשיה ותמלא ארץ.	(טו)	הבט משמים וראה ופקד גפן זאת וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצתה לך.
(י)	כסו הרים צלה וענפיה ארוזי אל. תשלח קצירה עד ים ואל נהר יונקותיה.	(יז)	שרפה באש, כסוחה מגצרת פניך יאבדו.
(יא)	למה פרצת גדריה וארוה כל עברי דרך. יכרסמנה חזיר מיער וזיו שדי ירענה.	(יח)	תהי דך על איש ימינך על בן-אדם אמצת לך. ולא נסוג ממך תחינו, ובשמך נקרא.
(יב)	א-להים צ-באות שוב נא	(יט)	ה' א-להים צ-באות השיבנו האר פניך ונשעה.
(יג)		(כ)	

מבוא: על מבנה המזמור

הדבר הקובע את מבנהו של מזמורנו, ושעדיין לא פגשנו כדוגמתו בעיונינו למזמורים קודמים הוא 'הפזמון החוזר'. פזמון חוזר הוא משפט החוזר בסופו של כל אחד מחלקי המזמור, ובכך קובע את חלוקתו של המזמור בדרך הברורה ביותר. לעתים נדירות חוזר הפזמון בצורה זהה בכל הופעותיו במזמור,¹ אולם בדרך כלל הוא עובר שינויים לאורך המזמור, וכך הדבר גם אצלנו. הבה נרשום את הפזמון החוזר במזמורנו על כל הופעותיו:

ד	א-להים השיבנו	והאר פניך ונשעה.
ח	א-להים צ-באות השיבנו	והאר פניך ונשעה.
טו	א-להים צ-באות שוב נא	
כ	ה' א-להים צ-באות השיבנו	והאר פניך ונשעה.

בשתי הופעותיו הראשונות ובהופעתו הרביעית מתרחבת פתיחת הפזמון החוזר - בפנייה אל ה': א-להים; א-להים צ-באות; ה' א-להים צבאות. בהופעה השלישית חל בפזמון החוזר קיצור ניכר: חלקו השני "והאר פניך ונושעה" מושמט לגמרי, ואילו בחלקו הראשון באות במקום המילה "השיבנו" שתי המילים "שוב נא". שינויים אלו, ובנוסף להם העובדה שבחלקו השני של פסוק טו או מצויים בגוף המזמור ולא בפזמון החוזר, גרמו למפרשים רבים שלא לזהות בחלקו הראשון של הפסוק את הפזמון החוזר המסיים את החלק הקודם, אלא לראות בו חלק מן התפילה המתחילה בפסוק זה ונמשכת עד סיום המזמור. דבר זה גרם

¹ כך לדוגמה במזמור ק"ז, שבו חוזר הפזמון "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם" בסופם של ארבעה בתים (אלא שם יש תוספת לפזמון החוזר, והיא שונה מבית לבית).

לטשטוש מבנהו של מזמורנו - מבנה שאותו נתאר בהמשך עיוננו. מובן, כי הטוען שחלקו הראשון של פסוק טו הוא פזמון חוזר שנועד לחתום את מה שלפניו צריך לנמק את השינויים שחלו בו.

הפזמון החוזר מחלק את מזמורנו לארבעה חלקים, שלהלן נכנה אותם ארבעה 'בתים'².

בית א: פסוקים ב-ד

בית ב: פסוקים ה-ח

בית ג: פסוקים ט-טו

בית ד: פסוקים טז-כ

ניכר כי הבתים אינם שווים באורכם: שני הבתים הראשונים קצרים בהרבה משני הבתים האחרונים. עם זאת, שני הבתים הראשונים כמעט שווים זה לזה באורכם: 24 מילים בבית א ו-26 מילים בבית ב; אף שני הבתים האחרונים שווים: 42 מילים בבית ג ו-43 מילים בבית ד.

ממצאים אלו רומזים למה שניתן להבחין בו גם מתוך עיון ראשוני בתוכן המזמור, כי מזמורנו מחולק לשני חלקים גדולים שאינם שווים באורכם: החלק הראשון, הקצר, כולל בתוכו את בתים א-ב. נראה שהרקע העומד ביסודו הוא אירוע מלחמתי בין שבטי ישראל לבין שכניהם הגויים.

החלק השני והארוך סובב כולו סביב דימוי עם ישראל לגפן. דימוי זה נמשך מבית ג לבית ד, ובסוף הבית האחרון מתפרש גם המתדמה, אף שזהותו הייתה ידועה לקורא כבר מתחילת השימוש בדימוי בפסוק ט.

כרגיל אנו שואלים: כיצד מבטא מבנה סכמטי זה שהצגנו כאן את רעיונו של המזמור, ומהו רעיון זה? מהו היחס בין שני חלקי המזמור, שההבדלים ביניהם כה ניכרים לעין? ומהו היחס בין כל שני בתים השייכים לאותו חלק במזמור? ועוד אנו שואלים, כיצד נגדיר מזמור זה: האם זהו מזמור תחינה הנאמר בעת צרה, ובו בקשה שיושיע ה' את עמו, כפי שנראה מן הפזמון החוזר ומחלקים נוספים במזמור; או שמא זהו מזמור תלונה על יחס ה' לעמו, כפי שנראה מן השאלות האופייניות לתלונה בספר תהילים "עד מתי" (פס' ה) ו"למה" (פסוק יג). כדי לענות על שאלות אלו באופן שיעמידנו על כוונת המזמור בשלמותו ועל דרך מימושה של כוונה זו באמצעות ארגון ארבעת בתיו, נבאר תחילה כל בית בפני עצמו.

א. בית ראשון - בעקבות מאמרו של י"מ גרינץ על מזמורנו

בפרפרזה מאד כללית של בית א ניתן לומר כי בבית זה ישנה פנייה לה' שיתגלה (- "הופיעה") בגבורתו, ויושיע את עמו. נראה שפנייה זו נעשית לפני מלחמה, והנלחמים בה הם שלושת השבטים הנזכרים בשמותיהם: "אפרים ובנימין ומנשה". האם ניתן לקבוע את זמנו ההיסטורי של מזמורנו ובאיזו תקופה נאמר? אם נוכל לקבוע זאת, אולי אף ניתן יהיה לקבוע על איזה אירוע באותה תקופה נוסד מזמורנו.

בדרך כלל שאלות מעין אלו אינן כל כך חשובות. אין טעם לצמצם את המזמור ולהעמידו על אירוע מסוים, כאשר המזמור כתוב בלשון כללית, המכשירה אותו להיאמר גם במצבים דומים לאותו אירוע שעליו נוסד. מאידך, ישנם מזמורים המכילים בתוכם סימנים ברורים פחות או יותר לתקופה ולאירוע שבהם נאמרו, וזיהוי שני אלו מסייע הן בפרשנות של פרטים שונים במזמור והן בהבנת כוונתו הכללית.

נראה כי הבית הראשון במזמורנו מציב בפני המעיין כמה רמזים היסטוריים כאלו, ופענוחם יהיה בעל חשיבות פרשנית רבה. הרמז הבולט ביותר הוא כמובן הזכרתם של שלושת השבטים בני רחל אפרים, בנימין ומנשה כשבטים שהשתתפו באותה מלחמה. שותפות מעין זו, מתי הייתה אפשרית?

רמז שני שיש לתת עליו את הדעת הוא הפנייה אל ה' בראש המזמור בשלושה תארים שונים:

לְעֵה יִשְׂרָאֵל

נְהַג כְּצֶאֱן יוֹסֵף

יֵשֶׁב הַכְּרֹבִים

שני התארים הראשונים מקבילים זה לזה: רועה / נוהג כצאן; ישראל / יוסף. ובכן, מתי נקראו ישראל על שמו של יוסף?

אף התואר השלישי 'יושב הכרובים' – מעורר תשומת לב: מתי ובאילו נסיבות מכונה ה' בתואר זה במקרא?

² וזאת על אף אי העקיבות בשימוש שאנו עושים במונח 'בית' בעיונינו למזמורי תהילים: במזמורים הזעירים והקצרים הלכנו בהגדרת המונח 'בית' בעקבות דבריו של א"ל שטראוס הקורא כן "לכל יחידה ריתמית הכוללת למעלה מטור אחד – בדרך כלל לזוג טורים מקבילים, אבל פעמים גם לשלושה או לארבעה טורים, שהם תמונה ריתמית חתומה" (ראה בעיוננו למזמור קל"א סוף סעיף ב). אולם כבר הערנו בכמה מעיונינו הקודמים, כי במזמורים הגדולים יותר, כמו מזמורנו, החלוקה ל'בתים' במשמעות זו אינה מביאה תועלת רבה בניחות המבני של המזמור. מזמורים אלו נחלקים ליחידות גדולות יותר, שכל אחת מהן כוללת כמה וכמה 'בתים'. כדי למנוע בלבול, קראנו בעיונים קודמים ליחידות הללו 'פסקאות', אולם במזמורנו, שבו הפזמון החוזר יוצר חלוקה אוניקטיבית של המזמור, נכנה כל חלק כזה 'בית'.

דעה רווחת בין חוקרי המקרא מייחסת את מזמורנו לאירוע מלחמתי בקורות ממלכת ישראל הצפונית בסמוך לפני חורבנה. כך לדוגמה כותב פרופ' גרשון ברין³:

אם מתאשר האופי הצפוני של פרק פ', הרי ברור שהוא קודם לגלות ממלכת הצפון בידי אשור בשנת 720 לפה"ס, משום שאין בפרק אווירה של גלות; אדרבה, המשורר מביע בו את התקווה שהאל יצא שוב בראש הלוחמים כדי להילחם למען עמו. נמצא שיש כאן מסגרת התואמת ממלכה עצמאית היושבת על אדמתה. המשורר מבטא את מצבו הקשה של עמו בשעה קריטית בקורות הצפון, אולי בסמוך לשנים האחרונות לקיומה של ממלכת הצפון, לפני הגליית תושביה בידי אשור...⁴ כלומר לפנינו יצירה העשויה לבטא את שנות מלכותו של הושע בן אלה, או של אחד המלכים שקדמו לו.⁵

נראית לנו יותר דעתו של פרופ' י"מ גרינץ שהקדיש למזמור פ' מאמר שנכלל לאחר מותו בקובץ מאמריו 'מחקרים במקרא'.⁶ במאמר זה טוען גרינץ כי מזמורנו הוא מתקופת השופטים,⁷ והנימוקים שהוא מעלה לדחיית הדעה הקודמת להוכחת דעתו שלו, נראים לנו משכנעים. להלן נביא את עיקרי דבריו גם בלשונו שלנו.

1. "רעה? שְׂרָאֵל ... נהג כצאן יוסף..."

בראש החומש השלישי של ספר תהילים מצויה קבוצה של אחד-עשר מזמורים, ע"ג-פ"ג, המיוחסים בכותרתם לאסף, ומזמורנו הוא אחד מהם.⁸ תופעה בולטת במזמורים אלו היא זיקתם של אחדים מהם לאירועים בתקופות היסטוריות שונות, ולעתים לאירועים בתקופות קדומות כמו יציאת מצרים וכמו אירועים בתקופת השופטים.⁹ דבר זה יש בו כדי להביא להשוואת תוכנם וסגנונם של מזמורים אלו, ולשמש עזר לפרשן.

הנה דוגמה לדבר: מהי כוונת מזמורנו בדימוי של ה' לרועה עמו ולמי שנהג אותם כצאן?¹⁰ דימוי זה מופיע בעוד שני מזמורים לאסף:

ע"ז, כא	נְחִיתָ כְּצֹאן עֶמֶד	בְּיַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן
ע"ח, נב	וַיִּסַּע כְּצֹאן עֶמֶן	וַיִּנְהָגם כְּעֶדֶר בְּמִדְבָּר.

רשאים אנו להסיק אפוא, שכמו במזמורים ע"ז-ע"ח כך גם במזמור פ', הדימוי "רעה ישראל... נהג כצאן יוסף" רומז לתקופת יציאת מצרים - לנדודים במדבר כשה' נוהג את ישראל כעדר צאן.¹¹ אף את הכינוי 'יוסף' ביחס לעם ישראל כולו אנו מוצאים בעוד שני מזמורים לאסף, ובשניהם כינוי זה נזכר בהקשר של יציאת מצרים:

פ"א, ד	תִּקְעוּ בַחֲדָשׁ שׁוֹפָר
	בַּפֶּסָה לְיוֹם חַגְנוּ.
ה	כִּי חֵק לְיִשְׂרָאֵל הוּא
	מִשְׁפָּט לֹא-לֵהי יַעֲקֹב

³ עולם התנ"ך, תהילים כרך ב עמ' 48.

⁴ האיחור שהוא מאחר את מזמורנו עד הקצה האפשרי הזה נובע כנראה מרצונו להתאים את מזמורנו לכותרתו בתרגום השבעים "על האשוריים", שאותה הביא בראש דבריו שם. קדמו לו בהשערה זו חוקרים נוספים, ראה במקום המצוין בהערה 6 להלן עמ' 115.

⁵ צ"פ חיות מאחר את המזמור עוד יותר, עד לימי אישיהו ונפילתו לפני פרעה נכה במגידו. אולם האופי הלא-יהודאי של מזמורנו מכחיש את דבריו. יש לציין כי 'מלך' ו'ממלכה' לא הוזכרו במזמורנו, ורק ההנחה המוקדמת של פרשנים אלו הביאה אותם לפרש כי "איש ימינך" ו"בן אדם" הנזכרים בפסוק יח רומזים למלך ישראל. להלן נראה הצעה אחרת לגמרי לזיהוי תקופתו של המזמור, ואת פסוק יח נפרש בהתאם להצעה זו בהגיענו לבית ד.

⁶ ירושלים תשל"ט, עמ' 109-124. הושע מאיר גרינץ (1911-1976) שימש פרופסור למקרא באוניברסיטת תל-אביב מאז 1958. תחומי עיסוקו המדעי היו מגוונים, וכללו לא רק את המקרא אלא גם את תולדות ימי בית שני ואת הספרות המצרית העתיקה. גרינץ היה חוקר מקורי שלא הלך בתלם שבו הלכו עמיתיו. עיקר מאמציו הופנה לניתוח הנחותיה של ביקורת המקרא, ובייחוד זו של ולהויזן וממשיכיו.

⁷ כפי שגרינץ עצמו כתב בהערות 3-4 במאמרו, קדמו לו בהשערה זו שניים: יואל בריל בביאורו לפס' ג במזמורנו, בפירושו לספר תהילים 'זמירות ישראל' (אלא שבפועל הוא מאחר את מזמורנו לתקופת איש בושת. הצעה דומה העלה גם משה יצחק אשכנזי בביאורו למזמורנו בפירושו 'הואיל משה': "זמן חיבור המזמור נראה לי שהוא אחר מלחמת פלשתים בהרי גלבוע על גבול מנשה הצפונית"). השני שזיהה את מזמורנו עם תקופת השופטים הוא מאיר איש שלום. במבוא לפירושו לספר שופטים 'מאיר עין' (וינה תרנ"א עמ' 1) כתב כן בקיצור, ובמאסף לחכמת ישראל 'ביכורים' מחברת ב (וינה תרכ"ה, מאסף לשנת תרכ"ו), ביתר פירוט.

⁸ מלבד 11 המזמורים הללו יש בספר תהילים רק עוד מזמור אחד, מזמור נ', שהוא לאסף.

⁹ מזמור ע"ז, יב-כא – יציאת מצרים; ע"ח כולו – מיציאת מצרים ועד ימי דוד; פ', ט-יב – יציאת מצרים וההתנחלות בארץ; פ"א, ה-יא – יציאת מצרים ומתן תורה; פ"ג, י-יב – תקופת השופטים – מלחמת דבורה ומלחמת גדעון; אף במזמור נ', ז-ח ישנו רמז להתגלות ה' בהר סיני; מזמורים ע"ד, ע"ט מתייחסים כנראה לחורבן ירושלים והמקדש.

¹⁰ מקור הדימוי בברכת יעקב לאפרים ומנשה (בראשית מ"ח, טו-טז): "הא-להים הרעה אתי... יברך את הנערים". פעם שנייה נמצא הדימוי בברכת יעקב ליוסף (בראשית מ"ט, כד) "משם רעה אבן ישראל". ראב"ע הביא פסוק אחרון זה וכותב על כך: "בעבור שהזכיר יעקב בברכותיו 'משם רעה אבן ישראל' על יוסף, על כן נהג כצאן יוסף".

¹¹ וכאמור בסוף ההערה הקודמת, השימוש בדימוי ה' לרועה קשור בספר בראשית ליוסף, ובמזמורנו – בכינויו של עם ישראל כולו 'יוסף'.

ו עֲדוֹת בְּיְהוֹסֵף שְׁמוֹ
בְּצִאתוֹ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם...

בפסוקים ה-ו ישנן שלוש צלעות מקבילות: 'חוק – משפט – עדות' שאותם נתן ה' ל-ישראל - יעקב - יהוסף בעת שיצא (ה')¹² על ארץ מצרים.

טז ע"ז, טז גְּאֵלֶת בְּרוּעַ עֵמֶד בְּנֵי יַעֲקֹב וַיֹּסֶף סָלָה.¹³

מכאן מסיק גרינץ:

הרי שיש לנו שלושה מזמורים שמיוחסים לאסף, וכולם מדברים בתקופה הקדומה של האומה, וכולם קוראים לאומה: יוסף. אולם ברור שדבר זה אי-אפשר היה לו להאמר בזמן ששלט מלך מיהודה (בימי דוד ושלמה) על כל ישראל, וכל שכן לא ביהודה שלאחר פילוג המלוכה, ואף לא במלכות הצפון.

אמנם מלכות זו נקראה רשמית ממלכת ישראל, ובתקופת 'הנביאים האחרונים' אנו מוצאים שבמליצה משמש 'יוסף' פעמים ככינוי למלכות זו... (וכאן מובאים פסוקים להדגים זאת) אלא שיש הבדל בין כתובים אלה (- שהובאו בקטע שדלגנו עליו) לבין המזמורים שהבאנו: באלה (- בדברי הנביאים המאוחרים) אין השם 'יוסף' בא אצלם בסיפור מראשית ההיסטוריה הכוללת בהקבלה ל'ישראל' העם כולו, אלא 'יוסף' מכוון בהם כנגד 'יהודה', והוא כינוי למלכות הצפון... ואילו במזמורים שהזכרנו, ובמזמורנו בייחוד, כולל השם את כלל האומה.¹⁴

מדובר (- במזמורנו) בתקופה ובזמן שבו עדיין השבטים יוצאים למלחמה (- "לפני אפרים ובנימין ומנשה...") ואין מלכות על גבם, ובנימין עדיין אחוז ביוסף, ונמנה, כמו בשירת דבורה, מיד אחרי אפרים ולפני מנשה (שופטים ה', יד): "מני אפרים שרשם בעמלק, אחריך בנימין בעממך, מני מכיר ירדו מחקקים...". פירוש הדבר הוא אפוא שמזמורנו הוא מלפני המלוכה, ובמובן רחב – מתקופת השופטים.

2. "יֹשֵׁב הַכְּרוּבִים הוֹפִיעָה"

ראיה נוספת לשיוכו של מזמורנו לתקופת השופטים מביא גרינץ מן הלשון בפסוק ג במזמורנו "ישב הכרובים הופיעה". הכינוי 'יושב הכרובים' מופיע בעוד ארבעה הקשרים במקרא:

א. בשמואל א' ד', ד במלחמת אבן העזר:

וַיִּשְׁלַח הָעָם שְׁלֹחַ וַיִּשְׁאוּ מַשֶּׁם אֶת אֶרֶון בְּרִית ה' צ-בָאוֹת יֹשֵׁב הַכְּרוּבִים...

ב. בשמואל ב' ו', ב (ובמקבילו דהיי"א י"ג, ו) בתיאור העלאת הארון לירושלים:

וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ דָּוִד וְכָל הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ מִבְּעֵלֵי יְהוּדָה לְהַעֲלוֹת מַשֶּׁם אֶת אֶרֶון הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִקְרָא שֵׁם שֵׁם ה' צ-בָאוֹת יֹשֵׁב הַכְּרוּבִים עָלָיו.

ג. במלכים ב' י"ט, טו (ובמקבילו ישעיהו ל"ז, טז) בתפילת חזקיהו בבית ה':

וַיִּתְפַּלֵּל חִזְקִיָּהוּ לִפְנֵי ה' וַיֹּאמֶר: ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יֹשֵׁב הַכְּרוּבִים...

ד. בתהילים צ"ט, א:

ה' מֶלֶךְ, רְגֹזוּ עִמִּים יֹשֵׁב כְּרוּבִים, תְּנוּטָה הָאֶרֶץ.

קיים הבדל בין הכרובים שעל גבי כפורת הארון, כפי שהיו עד בניין המקדש, לבין הכרובים במקדש שלמה, שעמדו על רצפת הדביר וסוככו בכנפיהם על הארון.¹⁵ הכרובים שעל גבי הארון טולטלו ביחד עם הארון בשעה שהיה יוצא ממקומו (בתקופת המדבר ובמקרים מסוימים עד ימי דוד), ואילו הכרובים שבמקדש, קבועים היו, ולא ניתן היה להוציאם ממקומם. לפיכך, בתקופה שעד בניין המקדש אפשר שהכינוי לה' 'יושב הכרובים' יתייחס אל ה' בשעה שהוא 'יוצא' לפני עמו - בשעה שהם מוציאים את

¹² כאן מעיר גרינץ כי "בצאתו על ארץ מצרים" נסמך אל שמות י"א, ד: "כה אמר ה': בחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים". מה הם החוק - המשפט - העדות שניתנו לישראל ביציאת מצרים: לדעת גרינץ זהו חג הפסח שאליו רומז פסוק ד. אולם לנו נראה שהכוונה לתורה שניתנה בהר סיני, כפי שמבואר בהמשך המזמור בפסוקים ט-יא בחזרה על פתיחת עשרת הדברות.

דרשת חז"ל (ראש השנה י" ע"א) כי 'יהוסף' בפסוק ו הוא יוסף האיש, ובצאתו על ארץ מצרים הוא ביום שנתמנה משנה למלך, אינה כפשוטו של מקרא, כפי שמראה הקבלת הצלעות בפסוקים ה-ו.

¹³ הקטע כולו, החל מפסוק יב ועד לסוף המזמור, עוסק בניסים של יציאת מצרים, ובייחוד בבקיעת הים. המזמור מסיים בפסוק כא המקביל בסגנונו לפסוק טז "נחית כצאן עמך, ביד משה ואהרן".

¹⁴ כאמור בהערה 7 קדם את גרינץ בהבחנה זו יואל בריל בביאור לתהילים. הוא כותב: "לפני מלוך מלך בישראל היו נקראים (- ישראל) בשם יוסף ובנו החשוב אפרים מטעמים שהזכרנו לעיל (- במזמור ע"ח, ט על הפסוק 'בני אפרים... הפכו ביום קרבי' הוא כותב: 'שם אפרים על כלל ישראל לפני מלוך בית דוד, לפי שהשופט הראשון יהושע בן נון היה מזה השבט, גם בעבור המשכן שהיה בחלקו בשלהי', ובימי דוד ושלמה היו נקראים בשם יהודה בעבור שהיו מזה השבט, ואחר מחלוקת ירבעם ורחבעם היה שם אפרים כינוי לכל עשרת השבטים ושם יהודה כינוי לשני השבטים יהודה ובנימין".

¹⁵ תיאורם מופיע במל"א ו', כג-כח ובמל"א ח', ו-ז.

הארון; ואילו לאחר בניין המקדש כינוי זה מתייחס בהכרח אל ה' המשכין את כבודו במקדש בין כנפי הכרובים המחוברים אל רצפת הדביר.

לאילו כרובים מתייחסים הכתובים שהבאנו למעלה?

שני הכתובים הראשונים שהבאנו (א-ב), המתארים אירועים שלפני בניין המקדש, מתייחסים כמובן לכרובים שעל הכפורת, ואכן הקשרם של כתובים אלו הוא ביציאת הארון ממקומו: במלחמה כנגד הפלשתים הוא הוצא ממקומו בשלה אל המלחמה באבן העזר, ואילו בהעלאתו לירושלים בידי דוד הוא הוצא ממקום משמרתו בקרית יערים.

הכתוב השלישי, הנאמר מפי חזקיהו מלך יהודה, מתייחס כמובן לכרובים הקבועים במקדש. חזקיהו נושא את תפילתו בבית ה' (מל"ב, י"ט, יד), וכוונת מעשיו ותפילתו היא שה' השוכן במקום הזה ימנע את חילול שמו בכך שיושיע את עמו, את עירו ואת מקדשו מנפילה בידי סנחריב.

הכתוב הרביעי בתהילים צ"ט, א מתייחס אף הוא כפי הנראה לכרובים שבמקדש, שהרי בפסוק ב נאמר "ה' בציון גדול, ורם הוא על כל העמים", ואם כן מדובר במזמור זה במלכות ה' על העמים שתיראה עליהם מתוך ירושלים והמקדש.

מענה עלינו לשאלו, לאילו כרובים מתייחס פסוק ב במזמורנו? עונה על כך גרינץ:

הלשון "הופיעה"... אמורה בעיקר הדבר בגילוי א-לוהים לפעולה ולמשפט¹⁶. אולם כשהיא באה בפנייה כזו שלפנינו, יחד עם הצירוף 'יושב הכרובים', ובהמשך (בפסוק ג) מדובר על הליכת א-לוהים לישועה לעם הקורא, מובנה קשור בהכרח בגילוי א-לוהי מעל הארון היוצא למלחמה...

מזמורנו, המדבר ביציאת עם ושבטים למלחמה, וקורא ליושב הכרובים, יכול אפוא להלום רק השוואה לסיפור או לתקופה שמדברים בה בשמואל א' ד', ד (- מלחמת אבן העזר), כשהכרובים עדיין מצומדים לכפורת והארון עדיין מוצא למלחמה... גם מטעם זה עומד מזמורנו בתקופת השופטים.¹⁷

אחרי חורבן שלה לא עמד הארון באפרים (- אלא בקרית יערים שביהודה ולאחר מכן בירושלים). מאז ירבעם בן נבט... לא היה בכל מלכות אפרים ארון עם כרובים, ואי אפשר היה לפנות אל א-לוהים כאל 'יושב הכרובים'... וסוף סוף מאז דוד ושלמה היה בנימין קשור ביהודה ולא באפרים.¹⁸

3. "לפני אפרים ובנימן ומנשה עזרה את גבורתך"

ענה עומד גרינץ על סדר השבטים הנזכרים בפס' ג "אפרים ובנימן ומנשה":

השבטים היוצאים למלחמה הם כולם מבניה של רחל, אבל סדרם במזמור אינו לא לפי סדר לידתם (שבנימן נולד קודם לאפרים ומנשה; ואם אפרים ומנשה עומדים במקום 'יוסף' ראויים הם לבוא תחילה), ולא לפי הסדר הגיאוגרפי מזמן ישיבתם בארץ (שבנימן דרומי מאפרים והיה ראוי להיות ראשון).

הסדר במזמורנו הוא כסדר בשירת דבורה: שם נמנו השבטים בסדר גיאוגרפי מדרום לצפון, פרט לאפרים, שהוצא מכלל השאר להיות ראשון. הסדר בשני המקומות הוא לפי סדר הבכורה, והבכורה היא בתקופת השופטים ליוסף, ומשני בני יוסף – לאפרים.

הסבת בכורה זו – עתיקה היא... בדור המדבר עדיין מעמידים את ראובן תחילה (במדבר א'; שם כ"ו), אבל בפועל אין 'הבכורה' כבר אז לראובן... קשה יותר לכוון לזמן שאפרים נתעצם בו מעל מנשה הבכור. בסיפור ברכת יעקב את בני יוסף (בראשית מ"ח) עדיין זו ברכה של יעקב לעתיד, אבל גם בפועל נגלה דבר זה כבר מוקדם מאד, בברכת משה: "והם רבבות אפרים, והם אלפי מנשה" (דברים ל"ג, יז), ובהעמדת יהושע משבט אפרים כיוורשו של משה... כבר בתקופת המדבר נקרא דגל בני רחל "דגל מחנה אפרים" (במדבר ב', יח-כד).

עדות לדבר (- של בכורת אפרים) היא כמובן גם העמדת המשכן בעיר שילה שבנחלת אפרים (יהושע י"א) – עיר שלא היה לה כל ייחוס אבות (- שלא כמו בית אל).

4. זיהוי האירוע שעליו נוסד המזמור

ענה מנסה גרינץ לצמצם עוד יותר את זמנו של מזמורנו ולהתאימו לאירוע מסוים באותה תקופה:

אמרנו שהמזמור הוא בהכרח מתקופת השופטים: מהימים שעדיין לא היה מלך בישראל, ושבטים יצאו לקרב לבדם; שעה שעדיין היה בנימין מאוגד ליוסף; ועדיין הוצא הארון למלחמה. אבל נראה שאפשר לצמצם את זמן המלחמה ביתר דיוק...¹⁹.

¹⁶ כאן מביא גרינץ את מראי המקום הבאים: תהילים נ', ב; צ"ד, א; איוב י', ג. בדברים ל"ג, ב מקביל 'הופיע' לזרחי' ביחס להתגלות ה'.

¹⁷ יציאת הארון בימי דוד בשמ"ב ו' לא הייתה קשורה במלחמה, ואף בשמ"ב י"א, יא נזכר הארון שיצא למלחמה בימי דוד, אבל כמובן לא הייתה זו מלחמה של השבטים מבני רחל (הערת גרינץ).

¹⁸ פסקה אחרונה זו לקוחה מהערה 7 במאמרו של גרינץ עמ' 115. הדברים האחרונים מכוונים לשלול דעה מעין זו שהובאה לעיל בשמו של פרופ' גרשון ברין.

¹⁹ כאן דוחה גרינץ את הדעה שהעלו חוקרים שונים במהלך הדורות שבמזמורנו מדובר בשאלו או באיש בשת (ראה הערה 7 לעיל):

שאלו לא יצא למלחמה בראש שלושה שבטים מבני רחל דווקא, מלבד זאת אין להניח שבימי שאלו הוצא הארון לקרב, שכן הארון עמד כל אותו זמן בקרית יערים עד שהעלהו דוד להר ציון. וכל שכן שאין כל זה הולם את מלחמות איש בושט שישב בעבר הירדן.

קשה להניח שהדבר אירע בעצם תקופת השופטים, היינו בתקופה שמדובר עליה בספר שופטים: בשום סיפור מהסיפורים בספר שופטים לא הוזכרה הוצאת הארון למלחמה. בספר זה גם לא נרמזה שום סיטואציה אחרת שהולמת את המאורע המסופר כאן (-) יציאת שלושת השבטים בני רחל למלחמה).

נראה על כן, שיש רק סיטואציה אחת שתואמת יפה למה שמסופר או מרומז במזמורנו; מלחמת ישראל האחרונה בימי עלי בפלשתים. כבר עמדו על כך, שהוצאת הארון במלחמה זו היה בה משום חידוש גדול. הפלשתים אמרו: "אוי לנו כי לא הִיָּתָה קְזָאת אֶתְמוֹל שְׁלָשׁ" (שמו"א ד', ז) וגם המפלה של ישראל מלפני זה, היתה בלתי רגילה. הם אמרו (שם ג): "למה נגפנו ה' היום לפני פלשתים". מלחמה זו התנהלה מאפרים, ובאפרים, בשילה עמד הארון. אך גם "איש בנימין" בא לבשר לעלי על הסיוע המר של המלחמה (שמו"א ד', יב). ודבר פשוט להניח שבשעה זו של סכנה גדולה לשני שבטי רחל משתתף גם מנשה בקרב. נשים גם לב, שהשם הא-לוהי שנקרא על הארון בשילה: "ה' צבאות ישב הכרבים" (שמו"א ד', ד; שמו"ב ו', ב) הוא בדיוק השם הבא במזמורנו: בפסוקים ה, ח, טו, כ, כא: "ה' א-להים צבאות"; ובפסוק ב: "ישב הכרובים".

5. שתי הערות על דברי גרינץ

דבריו של גרינץ משכנעים בעיקרם, אולם הם מעוררים שתי בעיות שיש לעמוד עליהן:

א. בתיאור ההתנחלות של 'הגפן' שהוסעה ממצרים נאמר:

יב תִּשְׁלַח קְצִירָה עַד יָם וְאֶל נְהַר יוֹנְקוֹתָיָהּ.

ה'ים' הוא הים שבמערבה של ארץ ישראל, והנהר הוא נהר פרת המצוין בכמה מקומות במקרא כגבולה הצפון מזרחי של ארץ ההבטחה. האם תיאור זה של התפשטות הגפן מתאים לתקופת השופטים? גרינץ עונה על שאלה זו (בעמ' 120):

לשון זו עשויה להיחשב לשון גוזמה פיוטית בימים שלפני דוד. אבל גם המחבר אינו מדבר יותר מאשר ב'קצירים' ו'יונקות' היינו – בזולזים (- כלומר: בענפים רכים בודדים). ובמובן זה אם אין ראייה לדבר (- שהייתה קיימת התיישבות ישראלית כלשהי במרחבים אלו) יש זכר לדבר בהתפשטות השבטים אשר²⁰ וזבולון²¹; במלחמות עתניאל בן קנז בכושן רשעתיים מלך ארם נהריים (שופטים ג', ח-י) וכדומה.

ב. יסוד מרכזי בטענתו של גרינץ הוא הכינוי לה' 'יושב הכרובים' בפס' ב, לדעתו כינוי זה מתאים למלחמה שבה יצא הארון - וכזאת הייתה מלחמת אבן העזר בסוף תקופת השופטים. מזמורנו מתאר את תוצאותיה של מלחמה זו כאסון לאומי כבד, ואכן כזאת הייתה מלחמת אבן העזר: במלחמה זו חרבה שילה וחרב המשכן שבה, רבו מאד הנופלים מישראל, ובעקבותיה החל השעבוד של כל שבטי ישראל לפלשתים.

מלחמה זו מתוארת בשמואל א פרק ד' ובתהילים ע"ח ס-סד. ברם, אחת התוצאות החמורות של מלחמה זו, כפי שהיא מתוארת בשני המקומות הללו, היתה נפילת ארון ה' בשבי פלשתים.²² והנה, לדבר זה אין כל רמז במזמורנו! כדי לענות על שאלה זו עלינו להבחין בין שני סוגים של מזמורי תלונה שנושא עם ישראל בספר תהילים: הסוג האחד כולל תלונות על כך שה', במעשים שעשה לעמו ולמקדשו, גרם לחילול שמו בעולם. לא האינטרס האנושי של ישראל בלבד הוא שנפגע מחמת מעשיו של ה' אלא בעיקר האינטרס של הא-ל עצמו. כזו היא התלונה במזמור ע"ד המתאר את החורבן שהחריבו צוררי ה' את מקדשו: "עד מתי א-להים יחרף צר, ינאץ אויב שמך לנצח!!" (פס' י) ומזמור התלונה הזה מסתיים בתפילה: "קומה א-להים ריבה ריבך זכר חרפתך מני נבל כל היום" (פס' כב). כיוצא בו מזמור ע"ט שנושא קרוב לזה של מזמור ע"ד: "למה יאמרו הגוים, איה א-להיהם!!" (פס' י). ואף מזמור זה מסיים בתפילה: "והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם, חרפתם אשר חרפוך ה'" (פס' יב). הסוג האחר של מזמורי תלונה מתרכז בפגיעה הבלתי מוצדקת בעם ישראל. במזמורים מן הסוג הזה אין המתלונן מעלה כטיעון את חילול שמו של ה' שנגרם כתוצאה ממעשיו נגד ישראל (אף שדבר זה אכן קיים), אלא אך מתלונן על סבלם הקשה של ישראל. העם המתלונן, הפגוע מיחס ה' אליו והכואב את אסונו, מרוכז כולו בכאבו חסר הפשר והצידוק. במצב זה לא יהיה זה מתאים להעלות טיעונים על חילול השם, שכן לא מתוך השקפה רחבה, אוניברסלית, מתבונן המתלונן באירועים שאירעוהו, אלא מתוך סבלו ומצוקתו שלו, ורק מתוכם.

כזה הוא מזמור מ"ד שבו עסקנו באחד מעיונינו הקודמים, וכזה הוא גם מזמור פ"ט, המתלונן על הפרת הברית שכרת ה' עם דוד באסון שפקד את אחד המלכים מבניו של דוד.²³ לאילו משני הסוגים הללו עלינו לשייך את התלונה במזמורנו? אין ספק: התלונה הנשמעת במזמור פ' מרוכזת כולה בגורלו המר של עם ישראל, באסון שהביא עליו ה' באמצעות הגוים. אין במזמורנו כל רמז לטיעון על חילול השם.

²⁰ דברים ל"ג, כד; יהושע י"ט, כד – לא; שופטים א', לא-לב.

²¹ דברים ל"ג, יט.

²² שמו"א ד', יא; תהילים ע"ח, סא

²³ נראה שהכוונה למות יאשיהו בקרב עם פרעה נכו במגידו. אופייני ההבדל בין התפילה המסיימת מזמור זה (פס' נא-נב): "זכר א-דני חרפת עבדיך... אשר חרפו אויביך ה', אשר חרפו עקבות משיחך" לתפילה המסיימת את מזמורים ע"ד וע"ט שבהם נידונה חרפתו של ה' עצמו שאותו מחרפים אויביו.

מחמת אופייה זה של התלונה במזמורנו, אין בו מקום לדיון על שביית הארון בידי פלשתים. אירוע זה, עם כל חומרתו, מהווה פגיעה בשמו של ה' ובפרסום יכולתו בין הגויים, אך אינו נוגע לאסונם של ישראל ולסבלם. לפיכך הרמז היחיד הקושר את מזמורנו עם נוכחותו של הארון באותו אירוע שעליו נוסד המזמור, מצוי בשלב התפילה שלפני המלחמה: "ישב הכרובים הופיעה!".

ב. בית שני – מתפילה לתלונה

מה בין שני הבתים הראשונים של מזמורנו? התשובה ברורה: בית א מכיל תפילה, והאזירה בו אופטימית - הקשר בין ה' לבין עמו מובע במונחים חיוביים.²⁴ בית ב מכיל תלונה והאזירה בו קשה - הקשר בין ה' לעמו מובע בפעלים הבאים בהקשרים שליליים ביותר.

מיד לאחר הפניה אל ה' הבאה בראש בית זה, "ה' א-להים צבאות",²⁵ מופיעה שאלה רטורית, האופיינית לתלונה בספר תהילים: "עד מתי...". כל המתואר בהמשכו של בית זה, מבחינת יחסו של ה' לישראל, נתון בעצם תחת השאלה הפותחת "עד מתי":²⁶

עַד מְתִי	-	עֲשֵׂנָהּ (- קצפת) בְּתַפִּילַת עֲמֹךָ? ²⁷
(עד מְתִי)	-	הֲאֶכְלָתֶם לֶחֶם דָּמְעָה? ²⁸
		וְתִשְׁקְמוּ בְּדָמְעוֹת שְׁלִישׁ? ²⁹
(עד מְתִי)	-	תִּשְׁיַמְנוּ מְדוֹן לְשִׁכְנֵינוּ? ³⁰
		וְאִבֵּינוּ יִלְעָגוּ לָמוֹ? ³¹

שלוש שאלות 'עד מתי' אלו נוגעות בשלושה תחומים שבהם פעל ה' כנגד עמו:

- הוא מאן לקבל את תפילתם מחמת קצפו עליהם.
- הוא הביא עליהם ייסורים קשים ביותר שגרמו להם כבי מר וממושך.
- הוא נתן כוח לאויביהם ושם את ישראל ללעג בעיניהם.

עתה מתעוררת שאלה: במזמורי התלונה המוכרים לנו, באה התפילה תמיד לאחר התלונה, ותפקידה של התפילה הוא להזריח קרן אור (לעתים קלושה ולעתים בהירה) במחשכי התלונה, ולסיים בתקוה לעתיד.³² אולם בחלקו הראשון של מזמורנו, באה התפילה לפני התלונה. מהו פשר הדבר?

נדמה שדיונו בבית א בעקבות מאמרו של י"מ גרינץ פותח פתח לתשובה: בית א ובית ב משקפים שני שלבים שונים של האירוע ההיסטורי שעליו נוסד המזמור. אירוע זה הוא מלחמה שבה השתתפו השבטים בני רחל - כנראה מלחמת ישראל בפלשתים באבן העזר. בית א משקף אפוא את ערב המלחמה, את השלב שבו נשאו ישראל תפילה לנצחונם, והיו חדורים בתקוה כי רועה ישראל יושב הכרובים יופיע לפניהם בגבורתו, ויושיעם מאויביהם. בית ב, לעומת זאת, משקף את מצבם של ישראל לאחר מפלתם הכואבת באותה מלחמה, ועל כן הוא מביע תלונה מרה של ישראל כנגד ה', והתיאורים בו רוויי סבל וכאב.

מעתה תהא מובנת השאלה הפותחת בית זה "עד מתי עשנת בתפלת עמך?". שאלה זו היא בזיקה אל התפילה שבאה בבית א: 'עד מתי תדחה בכעסך את התפילה שנשאנו לפניך ערב המלחמה - זו שמופיעה בבית הקודם?!

²⁴ הקשר בעבר, בעת יציאת מצרים, מדומה לרעיית הרועה את צאנו (פס' ב). הקשר שעליו נישאת התפילה בבית זה מתבטא בסדרת פעלים המביעים יחס חיובי של ה' לעמו: האזינה, הופיעה, עוררה את גבורתך (לפני ישראל) ולכה לישעתה (לנו).

²⁵ בעוד הפנייה אל ה' בראש בית א מתארת אוו כמי שהיטיב עם ישראל בעבר - "רעה ישראל... נהג כצאן יוסף", הפנייה בראש בית ב רומזת כנראה להווה, שבו ישראל נתון במלחמה, וה', א-לוהי צבאות ישראל הנחילם בה מפלה.

²⁶ אמנם אפשר לפרש שהשאלה "עד מתי" מתייחסת אך ורק להמשכה "עשנת בתפלת עמך", ואילו המשך הבית מנמק את השאלה הזאת: "שהרי - האכלתם לחם דמעה... על פי פירוש זה כל המתואר בהמשך הוא הוכחה לכך שה' עשן בתפלת עמו. אולם הפירוש למעלה נראה פשוט יותר.

²⁷ פירשנו מילים אלו בעקבות ר' ישעיה מטרנני. ישנם פרשנים (ראבי"ע) שפירשו שהתפילה עצמה הפכה להיות עשן - ביטוי לכעסו של ה'.

²⁸ אף כאן נפרש כר' ישעיה: "האכלתם לחם בדמעה" - כלומר הם אכלו את לחמם מתוך כבי, ואולי גם נמסכו הדמעות בלחמם. ויש מפרשים שדמעתם הייתה לחמם כבתהילים מ"ב, ד "הייתה לי דמעתי לחם יומם ולילה".

²⁹ 'שליש' הוא כלי המכיל מידה הקרויה שלישי, כמו בישעיהו מ', יב "וכל בשליש עפר ארץ". לדעת ראבי"ע הבי"ת שלפני המילה דמעות משרתת את המילה שלישי, ויתשקמו דמעות בשליש. והרי זה מקביל למה שפירשנו בשם ר' ישעיה בראש ההערה הקודמת (וכך אכן פירש ר' ישעיה גם מילים אלו).

³⁰ המילה 'מדון' מופיעה במקרא ביחד עם המילה 'ריב'. ואם כן משמעות הפסוק היא "שהם מריבים עמנו תמיד" (רד"ק), "שכל היום נלחמים בנו" (מאירי).

³¹ "למו" פירושו 'להם', ולפיכך פירש ראבי"ע שהמילה באה תחת המילה 'לך' והיא "כיננו בעבור כבוד ה'... וטעם 'ילעגו' - שלא תוכל לעזרנו". וכך פירש גם רד"ק. על פי פירוש זה, אפשר שיש כאן רמז לנפילת הארון בשבי הפלשתים. אולם נראה כי הפשט הוא כדברי צ"פ חיות: "למו - יתייחס אל האויבים, וזהו הנקרא למי"ד של הנאה, כמו 'לך לך' - להנאתך, וכן גם כאן: לרצונם, לנפשם". ואם כן המושא ללעגם של אויבינו הוא אנו. בתרגום השבעים ובפשיטא בא תחת 'למו' - 'לנו', ואין לדעת אם כך היתה גרסתם או שכך פירשו.

³² כך הדבר במזמורי התלונה מ"ד, ע"ט, פ"ט, וכך הדבר באמת אף במזמורנו, כפי שניווכח בהמשך עיונו.

אף על פי כן, אף התלונה בבית ב מסתיימת בתפילה קצרה, כבכל מקום שבו מופיעה תלונה של ישראל בספרנו. תפילה זו כלולה בפזמון החוזר:

ח א-להים צ-באות השיבנו, והאר פניך ונשעה.

תפילה זו, החותמת את בית ב, מנוגדת לנאמר בבית שלפניה:

"א-להים צבאות" - הרי זו פנייה כעין הפנייה שבראש בית זה.

"השיבנו" - אליך, ואל יעשן בנו אפך, או: השיבנו לקדמתנו, כמו שהיינו בשעת שלוותנו בטרם נגפתנו לפני אויבינו

"והאר פניך" - אלינו, ולא כפי שהסתרת פניך ממנו עד עתה.

"ונושעה" - מידי אויבינו שגברו עלינו.

וכאן ישאל השואל: והרי אותו פזמון חוזר מופיע גם בסיומו של בית א, ושם אין ניתן לפרשו בדרך שהוצעה כאן! אכן, כך הדבר, וזו מסגולותיו של הפזמון החוזר בספרנו, שלא זו בלבד שבדרך כלל הוא עובר שינויים מסוגים שונים במהלך הופעותיו במזמור (כנאמר בראש עיונו), אלא שגם פרשנותו הולכת ומשתנה בהתאם להקשר שבו הוא נתון בסיומו של כל בית ובית.

כיצד יתפרש הפזמון החוזר כשהוא בסיום התפילה להצלחה במלחמה שבבית א? אפשר שבדרך זו:

"א-להים השיבנו" - לבתינו בשלום, כרועה זה המשיב את צאנו למקומו לאחר שהנהיגם במקום מרעה במדבר.

"והאר פניך" - אלינו בכך שתעורר את גבורתך לפנינו.

"ונושעה" - בכך שתנחילנו נצחון במלחמה ותקבל את בקשתנו "ולכה לישעה לנו".

ג. בית שלישי - תלונה אחר תלונה

1. נושאו של בית זה, והקשר בינו לבין קודמו

כאשר אנו מגיעים לפסוק ט שבראש הבית השלישי של מזמורנו, נדמה עלינו שאנו מתחילים עניין חדש, שאין לו כל זיקה לחלקו הראשון של המזמור. כמה דברים מהותיים משתנים במעבר מן החלק הראשון של המזמור לראש בית ג: ראשית, הזמן - התפילה והתלונה בחלק הראשון נוגעות להווה, לשעת אמירתו של המזמור; בראש בית ג אנו מפליגים לזמן עבר, ליציאת מצרים ולהתנחלות בארץ. שנית, הסוגה הספרותית - בית ג כולו ממשיך את עם ישראל לגפן, והשינויים בקורות העם מדומים לשינויים במצבה של אותה גפן; דבר דומה לא נמצא בחלקו הראשון של המזמור.³³ שלישית, האווירה - בראש בית ג האווירה שונה מזו שבחלקו הראשון של המזמור: אין את אותה הרגשת דחיפות המאפיינת את התפילה ואת התלונה שבחלק הראשון, אלא הרגשת רחבות ונחת.

תחושה זו שאנו חשים בראש בית ג נובעת כמובן מטעות אופטית: ארבעת הפסוקים הפותחים את בית ג אינם אלא הקדמה נחוצה לפסוקים יג-יד הבאים בהמשך. ודווקא שני פסוקים אלו הם שקובעים את נושאו של בית ג כולו: בית ג הוא תלונה מרה של המשורר על יחסו של ה', נוטע הגפן ומטפחה בעבר, אל אותה גפן בהווה:

לְמָה פָּרַצְתָּ גְדָרֶיהָ וְאָרוּהָ כֹּל עֲבְרֵי דָרְךָ...

וילמה' זה נותר שאלה רטורית שאין לה כל תשובה.

גם במזמורי תלונה נוספים בספרנו אנו מוצאים שאת התלונה מקדים תיאור חסדיו של ה' עם ישראל בעבר. כך הדבר במזמור מ"ד, שחלקו הראשון (כשליש המזמור) מתאר את חסד ה' עם ישראל בירושת הארץ, כרקע לתלונה בחלקו השני על יחסו ההפוך של ה' אל עמו בהווה. כך גם במזמור פ"ט, שאת התלונה שבסוף המזמור על הפרת הברית עם בית דוד מקדים תיאור חסדיו של ה' עם דוד והברית שכרת עמו, תיאור התופס את חלקו הגדול של המזמור.

הטעם להקדמות אלו בכל המקומות שציינו ברור: עיקרן של התלונות במקומות אלו הוא על השינוי הקיצוני לרעה ביחסו של ה' אל ישראל, שינוי שאין לו הסבר.³⁴ וכך הדבר גם במזמורנו: לאחר התיאור הרחב של הטיפוח והטיפול של ה' את גפן - עם ישראל, זועקת השאלה-התלונה "למה פרצת גדריה...?" מדוע שינית את יחסך לגפן זו מן הקצה עד הקצה, כשהגפן היא אותה גפן עצמה.

עתה, לאחר שהגדרנו את בית ג כתלונה, מתבררת שייכותו לחלקו הראשון של המזמור, וליתר דיוק, לבית ב שלפניו: שני הבתים הללו מכילים תלונות. האם יש קשר בין התלונות בשני בתים אלו? האם הן נסובות על אותו אירוע? ואם התשובה על כך חיובית, מדוע כה שונה עיצובן התוכני והסגנוני של שתי תלונות אלו?

³³ באמת, שני הדברים שבהם הבדלנו בין חלקו הראשון של המזמור לבין ראשו של בית ג אינם מדויקים: הפנייה אל ה' בראש המזמור 'רועה ישראל... נוהג כצאן יוסף' רומזת לזמן יציאת מצרים וההליכה במדבר (ראה דיונונו על כך בניתוח בית א), ובכינויים אלו עצמם מונח דימוי של עם ישראל לעדר צאן שה' רועה אותו. קשר סמוי נוסף בין שני המקומות הוא בכך שהגפן היא דימוי ליוסף "בן פרת יוסף" (בראשית מ"ט, כב) - ענף של גפן פוריה הוא יוסף. והרי בראש מזמורנו מכונה עם ישראל על שמו של יוסף.

³⁴ בשני מזמורי התלונה ע"ד וע"ט אין אנו מוצאים הקדמות מן הסוג הנידון, משום שהתלונה במזמורים אלו אינה על שינוי יחסו של ה' לישראל אלא על כך שה', במעשיו לישראל, גורם לחילול שמו בידי הגוים. וראה דברינו על שני סוגי התלונות בספר תהילים בסוף הסעיף העוסק בבית א.

על שאלות אלו נענה רק לאחר שנעסוק בכמה היבטים פרשניים הנוגעים לבית ג על שני חלקיו : המבוא המתאר את חסדי ה' עם ישראל בעבר והתלונה על יחסו אליהם בהווה.

2. בין משל הגפן במזמורנו לבין משלים דומים בתוכחות הנביאים

דימוי ישראל לגפן או לכרם רווח למדי בדברי הנביאים. בשני מקומות בדברי הנביאים משמש דימוי זה, כמו במזמורנו, לתיאור שינוי שחל במצבם של ישראל. המקום הראשון הוא במשל הכרם בישעיהו ה', א-ז. מבחינת ההיקף הספרותי ומבחינת התוכן היסודי, רב הדמיון בין משל הגפן במזמורנו למשל הכרם בישעיהו, וההבדל הבולט ביניהם הוא בבחירת המשל, גפן בודדת או כרם שלם של גפנים.

- ישעיהו ה', א אֲשִׁירָה נָא לִידֵי שִׁירַת דָּוִד לְכַרְמוֹ :
כָּרֶם הָיָה לִידֵי בְּקָרְן בֶּן שֶׁמֶן.
ב וַיִּעְזְקוּהוּ וַיִּסְקְלוּהוּ וַיִּטְעוּהוּ שָׂרֵק
וַיִּבְנוּ מִגְדָּל בְּתוֹכּוֹ וְגַם יָקַב חֲצֵב בּוֹ
וַיִּקְוּ לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים וַיַּעַשׂ בְּאֲשִׁים.
ג וַעֲתָה יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם וְאִישׁ יְהוּדָה
שָׁפְטוּ נָא בֵינִי וּבֵין כְּרָמִי.
ד מָה לַעֲשׂוֹת עוֹד לְכַרְמִי וְלֹא עָשִׂיתִי בּוֹ
מִדּוּעַ קִוִּיתִי לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים וַיַּעַשׂ בְּאֲשִׁים?
ה וַעֲתָה אוֹדִיעָה נָא אֶתְכֶם אֶת אֲשֶׁר אָנִי עֹשֶׂה לְכַרְמִי :
הִסֵּר מִשׁוֹפְתוֹ וְהָיָה לְבָעַר, פָּרַץ גְּדָרוֹ וְהָיָה לְמֶרְמֶס.
ו וְאֲשִׁיתָהוּ בְתֵהּ, לֹא יִזְמַר וְלֹא יַעֲדֵר וְעַלָּה שְׁמִיר וְשִׁית
וְעַל הָעֵבִים אֲצַוֶּה מִהֲמַטִּיר עָלָיו מָטָר.
ז כִּי כָרֶם הִ' צְ-בְאוֹת - בֵּית יִשְׂרָאֵל, וְאִישׁ יְהוּדָה - נֹטַע שֶׁעָשׂוּעִיו
וַיִּקְוּ לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה מִשְׁפָּח, לְצִדְקָה וְהִנֵּה צָעֲקָה.

המקום השני הוא בנבואת ירמיהו ב', כא. כאן מדובר, כמו במזמורנו, בגפן אחת ולא בכרם שלם, אולם ההיקף הספרותי מצומצם: הדימוי לגפן נמשך על פני פסוק אחד בלבד, ותיאור הפורענות הבאה על הגפן (מה שנמצא גם במזמורנו וגם בישעיהו) חסר לגמרי:

ירמיהו ב', כא וְאֲנֹכִי נֹטַעְתִּיךָ שׁוֹרֵק, כֹּלָה זָרַע אֲמַת
וְאִיךָ נְהַפְכָתָ לִי סוּרֵי הַגֶּפֶן נְכַרְיָה?!

ההשוואה הקצרה שערכנו כאן בין שלושת המקומות נוגעת לפרטים שונים, אך אינה נוגעת בהבדל התהומי המפריד בין מזמורנו לבין הנבואות בישעיהו וירמיהו. ואולי אין לכנות זאת הבדל אלא היפוך מגמה. גם במזמורנו וגם בנבואת ישעיהו פורץ בעל הגפן/הכרם את הגדר המגנה עליו, ובכך שם אותו למרמס ולמאכל לכל הנכנס. מדוע עושה בעל הגפן/הכרם כזאת? שאלה זו הרי שואל משורר מזמורנו:

יג לָמָּה פָּרַצְתָּ גְדְרֶיךָ
וְאִרְוֶה כָּל עֲבְרֵי דְרָךְ?

והשאלה נותרת ללא מענה, ועל כן הגדרנו אותה כתלונה על יחס ה' אל גפנו-עמו. אולם על שאלה זו בדיוק בא לענות ישעיהו. הנביא שואל אף הוא שאלה, ובשאלתו נמצאת התשובה לשאלת משוררנו:

ד מָה לַעֲשׂוֹת עוֹד לְכַרְמִי וְלֹא עָשִׂיתִי בּוֹ?
מִדּוּעַ קִוִּיתִי לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים וַיַּעַשׂ בְּאֲשִׁים?

על שאלת "למה פרצת..." עונה הנביא "מדוע קוית..."". לא בעל הכרם הוא ששינה את יחסו אל כרמו, אלא הכרם הוא ש'בגד' בבעליו, הכזיב את תוחלתו לראות ענבים, ובמקום זאת עשה באושים. פריצת גדרו של הכרם אינה אפוא אלא תגובת בעל הכרם הנבגד המעניש את כרמו על חטאו.

אף בנבואת ירמיהו נמצאת תשובה לשאלתו של משורר מזמורנו, ואף תשובה זו נאמרת בלשון שאלה ותמיחה קשה:

וְאִיךָ נְהַפְכָתָ לִי סוּרֵי הַגֶּפֶן נְכַרְיָה?

אולם במזמורנו, הגפן היא אותה גפן שהוסעה ממצרים ונטעה בארץ ישראל: היא לא בגדה בנוטעה ולא הכזיבה את תקוותו; הוא זה ששינה את יחסו אליה לרעה, מן הקצה עד הקצה ללא כל סיבה נראית לעין!

ובכן, לכאורה לפנינו 'מחלוקת' וסתירה בין מזמורנו לנבואות ישעיהו וירמיהו בשאלה 'מי אשם' במצבה הירוד של הגפן: האם היא עצמה אשמה בכך או שבעליה הוא האשם?

כמובן, ניתן להסביר זאת בכך שפער של שנים רבות, ואף של דורות רבים, מפריד בין מזמורנו לבין שתי הנבואות. הנסיבות בכל מקום שונות הן, ובשוני זה יש להסביר את ההיפוך שבין מזמורנו לבין הנבואות. אמנם אין לשלול דיון היסטורי מעין זה, על אף הקושי לברר את הנסיבות הרחניות-דתיות המדויקות המשמשות רקע למזמורנו.

אולם נראה שלא בכך טמון הפתרון לסתירה בין מזמורנו לבין שתי הנבואות. הפתרון הוא בשייכותו של מזמורנו לספר תהילים - הספר שבו מביע האדם את דברו מלמטה למעלה כלפי ה'. לעומת זאת ספרי ישעיהו וירמיהו הם ספרי נבואה, שבהם דובר ה' באמצעות נביאיו אל האדם.

אם נשתמש במונחים הלוקוחים ממשל הכרם של ישעיהו נוכל לומר זאת כך: הנבואה מכילה את "שירת דודי לכרמו" - שירת התוכחה ששר 'הדוד' - ה', לכרמו - בית ישראל; מזמורנו, לעומת זאת, הוא 'שירת תלונה הגפן לדודה'.

מן הפרספקטיבה הנבואית מתפרשים קורות עם ישראל במסגרת של גמול א-לוהי על מעשיהם של ישראל: כאשר באה פורענות על ישראל, או כשעומדת היא לבוא, הנביאים מסבירים שהפורענות היא גמול צודק על חטאי ישראל ועל בגידתם בה'.

מן הפרספקטיבה האנושית, לעומת זאת, חש לעתים עם ישראל כי הפורענות שבאה עליו מאת ה' אינה מוצדקת, והוא מביע את תלונתו לפני ה' בהתאם לדרך שבה הוא חווה את הפורענות.

אין זה בלתי אפשרי אפוא שאותו אירוע קשה עצמו בקורות עם ישראל יוליד דברי נבואה חמורים המצדיקים את הפורענות ותולים אותה בחטאי ישראל, ובו בזמן יוליד אותו האירוע דברי תלונה מרים של משוררי קודש המפנים את תלונתם אל ה' ודבריהם ייכללו אף הם בכתבי הקודש של האומה במסגרת ספר תהילים (או מגילת איכה).³⁵

חותמי כתבי הקודש כללו בספר תהילים מזמורי תלונה מרים וחרופים, כמו מזמור מ"ד ומזמור פ"ט, ובמידה פחותה בהרבה גם מזמורנו. בכך הם לימדונו כי תלונה הבאה מן הפרספקטיבה האנושית, כשהיא מבטאת חוויה אנושית אמיתית ונאמרת מפיהם של משוררי הקודש - אף היא ברוח הקודש נאמרה וראויה להיכלל בכתבי הקודש. וזאת, אף אם יש תשובה לתלונתם של ישראל, ותשובה זו תתגלה בדורות הבאים, או אפילו בדור זה עצמו בידי נביא.³⁶

לפיכך רשאים אנו להתעלם מהבדלי התקופות והנסיבות שבין מזמורנו לבין נבואות ישעיהו וירמיהו, ולדון בכולם מנקודת מבט א-היסטורית כאילו נאמרו כולם באותו זמן עצמו.

3. ההבדלים בבחירת המשל - גפן או כרם

ההבדל העקרוני שעמדנו עליו בין משל הגפן המשמש בסיס לתלונה במזמורנו לבין המשלים הדומים בדברי התוכחה של הנביאים, יש בו כדי לבאר אף הבדלים פרטיים ביניהם. שכן הפרטים נגזרים מהמגמה הכללית של הדובר: האם כוונתו לייסר ולהוכיח בתוכחה נבואית, או שכוונתו היא לפרוש את תלונתו לפני ה'.

מדוע בחר משורר מזמורנו להמשיל את ישראל לגפן אחת, ואילו ישעיהו ממשילם לכרם? בטרם נענה על כך, עלינו לבאר את כוונת המשל במזמורנו.

משל הכרם של ישעיהו מתאר בראשיתו את פעולותיו של בעל הכרם בהתאמה למציאות הריאלית (עד שבראש המשל אין אנו מעלים על הדעת שמדובר כלל במשל); לעומת זאת, משל הגפן במזמורנו מודיע על עצמו כבר מראשיתו, שהוא משל ואף הנמשל ברור כבר ממילותיו הראשונות "גפן ממצרים תסיע, תגרש גוים ותטעה". אף שהשם ישראל לא נזכר כאן, וגם לא בהמשך, ברור לכול כי הכוונה לישראל ולא באמת לאיזו גפן.

אלא שתיאור הגפן במזמורנו נראה כה פנטסטי, עד שנשאלת השאלה האם יש קשר בין תיאור זה לבין מציאות ריאלית כלשהי? התשובה על כך היא שאכן קיים קשר כזה: התיאור במזמורנו מתאים לגפן הביתית שאותה מדלה האדם בירכתי ביתו והיא עולה ומטפסת ומכסה את הסוכה שעל גג הבית.

על הדימוי של האשה הטובה לגפן כזו במזמור קכ"ח - "אשתך כגפן פריה בירכתי ביתך" עמדנו בהרחבה בעיוננו למזמור זה סעיף ו, ושם גם תיאורנו תופעה זו והבאנו אסמכתאות לקיומה מפסוקים במקרא ומדברי חז"ל. באותו עיון שאלנו מה הם המאפיינים של הגפן הביתית הזאת, שאינם קיימים בגפן הגדלה בשדה? מבין המאפיינים שצינו שם נזכיר שניים: ראשית, קיים יחס בלתי מובן בין חולשתו של הגזע הדק לבין ההתפרסות העצומה של ענפיו על פני שטח כל הגג. שנית, מפליאה יכולתה של גפן זו לטפס ולהגיע עד גובהו של גג הבית. גזעה הדק והחלש מיתמר ללא מגבלות, אמנם תוך שהוא נסמך על קיר הבית. מובן שכדי שהגפן תטפס עד הגג ותתפרס שם על תקרת הסוכה הניצבת על הגג, זקוקה הגפן לטיפולו של בעל הגפן, שידלה אותה על גבי קיר ביתו ועל גבי כלונסאות הסוכה.

נראה כי זהו הרקע למשל הגפן במזמורנו, אלא שכשם שהגפן היא עם ישראל, כך הבית שהיא מטפסת עליו הוא ארץ ישראל, וגגו של בית זה הם ההרים שצלה מכסה אותם, וכלונסאות הסוכה שעל גג הבית הם 'ארזי אל'.

³⁵ אין אנו טוענים כמובן שמזמורנו ונבואת ישעיהו נסובים על אותו אירוע עצמו, אלא רק זאת, שלא שינוי הזמן והנסיבות הם המפתח להיפוך ביניהם, אלא שייכותם לשני סוגים שונים ואף הפוכים של ביטוי דתי - הנבואה והתפילה.

³⁶ דברים אלו כבר נידונו בסגנון אחר ובסיוע דברי חז"ל בחתימת העיון למזמור מ"ד, סעיף ז.

ענה לנו שבים אל שאלתנו בעניין הבחירה בדימויים שונים של עם ישראל, לגפן במזמורנו ולכרם בנבואת ישעיהו. הבדל גדול יש בין הגפן הביתית האחת הגדלה בירכתי ביתו של האדם, לבין הגפנים הרבות הגדלות בכרמו. הבדל זה אינו רק במראה החיצוני של שני סוגי הגפנים הללו, אלא גם בטיב טיפולו של האדם בשניהם ובמטרתו בטיפול זה. הכרם הוא מקום עבודתו הקשה של האיכר. עבודות הכרם רבות ומגוונות הן, וחלקן נזכר בדברי ישעיהו: "ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו... ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו" ולהלן נזכרות שם גם עבודות נוספות: בניית גדר סביבו, זמירת הגפנים, עידור גומות סביבו וביעור עשבים רעים הגדלים בכרם. עבודה קשה ומתמשכת זו משקיע החקלאי בכרמו כדי שיוכל לבצור את ענבי כרמו ולהתפרנס מהם.

בתוכחה הנבואית של ישעיהו מתאים אפוא מאד דווקא משל הכרם. כוונת הנביא במשל זה להביע את כפיות הטובה של הכרם - בעליו השקיע בו עבודה כה קשה, והכרם נתן פירות באושים וגרם לבעליו מפח נפש ותסכול. הגפן הביתית אינה מתאימה לתוכחתו של ישעיהו משתי סיבות: ראשית, היא אינה מצריכה עבודה קשה ומתמשכת כמו בכרם; שנית, גפן זו אינה ניטעת מסיבות כלכליות, לשם פירותיה, אלא בעיקר לשם צלה ויופיה. ממילא לא ניתן לבטא באמצעות גפן זאת את מפח הנפש הנובע מן הסתירה בין גודל ההשקעה למיעוט הפירות.

מסיבות אלו עצמן מתאימה דווקא הגפן הביתית לתלונה במזמורנו: הטיפול והטיפול שמעניק בעל הגפן לגפנו הביתית היחידה אמנם אינם כרוכים בעבודה קשה ומייגעת, אך לעומת זאת מבטאים יחס אישי-אינטימי אליה. תפקידה של הגפן הוא להצל על הבית, ואת זאת היא עושה בעצמה, לאחר השקעה ראשונית שהשקיע בה בעליה. מכאן נבין את המעבר בפסוקים ט-יב מפעלים שנושאים החד-משמעי הוא ה': 'תסיע', 'תגרש', 'ותטעה', 'פנית', לסדרת פעלים שניתן לפרש כי נושאים הוא הגפן עצמה: 'ותשרש', 'ותמלא', 'ותשלח'.

מבחנה של הגפן הזאת אינו דווקא בפירות שהיא נותנת, אלא במילוי תפקידה לסוכך על הגג באמצעות התפשטות הענפים. ואת זאת הרי עשתה הגפן בהצלחה: "ותמלא ארץ, כסו הרים צלה... תשלח קצירה עד ים...". דווקא על רקע היחס האישי שמעניק בעל הגפן לגפנו, יחס של השקעה מתוך חיבה, ודווקא על רקע ההצלחה של הגפן במשימתה לכסות הרים בצלה, זועקת התלונה "למה פרצת גדריה...". מדוע נתהפך יחס החיבה שלך אליה לזניחה ולהפקרה? והרי הגפן היא אותה גפן עצמה שהסעת ממצרים, ומטרת נטיעתה באדמת ארצך נתקיימה בה! קשה לתאר כיצד ניתן היה להביע תלונה זו לו היה המשורר בוחר להמשיל את עם ישראל לכרם כמו בנבואת ישעיהו.

מדוע אפוא בוחר ירמיהו בנבואת התוכחה שלו להמשיל את ישראל לגפן בודדה כבמזמורנו, ולא לכרם כבנבואת ישעיהו? מטרת תוכחתו של ירמיהו שונה מזו של ישעיהו: אין הוא עורך השוואה בין העבודה המרובה שהשקיע הכורם לעומת אי-קבלת הפירות המקוויים, השוואה שמבליטה את כפיות הטובה של הכרם ואת חוסר הכדאיות (הכלכלית) בהמשך החזקתה. ההשוואה שעורך ירמיהו היא בין היסודות התורשתיים המשובחים הקיימים בגפן הנבחרת, זו שנבררה מבין רבות אחרות (נראה שהכוונה לבחירת האבות לצורך ייסוד האומה), לבין הענפים 'הנוכריים' שצמחו מגפן משובחת זו. להבעת האכזבה של הנוטע מן 'התאונה' הגנטית הזאת (- "איך נהפכת ליי") מתאימה דווקא גפן בודדת שנבחרה בקפידה מבין רבות אחרות.

4. בין התלונה בבית ג לזו שבבית ב

מה בין התלונה המובעת בבית ב של מזמורנו לזו המובעת בבית ג שלו? הבדלים אחדים מבדילים ביניהן, אך אנו נתמקד באחד: התלונה בבית ב, נראה שהיא נוגעת באירוע מסוים, זה שעליו נסובה התפילה שבבית א. הווה אומר: זוהי תלונה על המפלה במלחמה שדבר קיומה נרמז בחלקו הראשון של המזמור, וכבר עמדנו על כך בנייתוח בית ב. התלונה בבית ג, לעומת זאת, מכוונת למצב לאומי מתמשך, שבו פרוץ גבולם של ישראל ("למה פרצת גדריה") ועמים שונים מרשים לעצמם לארות את פירות הגפן - "וארוה כל עברי דרך"³⁷. עמים אחרים ("חזיר מיער וזיז שדי") פוגעים בגופה של הגפן בכך שהם אוכלים את ענפיה, כלומר הם נלחמים בישראל ואפשר שהם גם כובשים חלקים מן הארץ. כיוון שאין מדובר בבית זה בטראומה לאומית נקודתית כמו בבית הקודם, אלא במצב לאומי מתמשך, אין כאן "לחם דמעה" ולא "דמעות שלישי", אולם יש כאן תחושה מרה של נטישה מתמשכת של הגפן והפקרתה לכול.

ובכן, האם יש קשר בין שתי התלונות בבתיים ב-ג? התשובה נראית חיובית. המצב הלאומי המתמשך המתואר בבית ג הרי הוא תולדת אותה תבוסה מוחצת במלחמה, שנידונה בבית ב. אם אכן מלחמה זו היא מלחמת אבן העזר, יש בכך סיוע לדברינו.

³⁷ א. 'עוברי דרך' כדימוי של העמים שכני ישראל מופיע פעמיים במגילת איכה: א', יב "לוא אליכם כל עברי דרך..."; ב', טו "ספקו עליך כפים כל עברי דרך...".
ב. דוגמה לאכילת פירותיה של הגפן-ישראל בידי עמים שכנים מצויה בספר שופטים ו', ג-ד: "והיה אם זרע ישראל, ועלה מדין ועמלק ובני קדם ועלו עליו... וישחיתו את יבול הארץ... ולא ישאירו מחיה בישראל ושה ושור וחמור".

במלחמה זו הגיעו הפלשתים עד שילה שבהר אפרים והחריבו אותה ואת המשכן אשר בה, וגרמו להשמדת הצבא הישראלי שעמד מולם. בכך נפרצה הגדר שהגנה על גפן - בית ישראל, ועם ישראל וארצו הפכו משועבדים לפלשתים. מלחמה זו יצרה אפוא מצב לאומי חדש שעליו נסובה התלונה בפסוקים יג-יד במזמורנו. נמצא שלושת הבתים א-ב-ג דנים אמנם באירוע אחד, אך הם מתייחסים לשלושה שלבים שונים שלו ומסודרים בסדר כרונולוגי: בית א- ערב המלחמה; בית ב - התבוסה במלחמה; בית ג - תוצאותיה הלאומיות המתמשכות.

5. הפזמון החוזר לאחר בית ג

נסיים את עיונו בבית ג בדיון אודות הפזמון החוזר המופיע בסיומו, בחלקו הראשון של פסוק טו:

אָ-לֵהִים צָ-בָאוֹת, שׁוֹב נָא!

מדוע נשמט מן הפזמון הזה החלק השני - "והאר פניך ונושעה"? ומדוע חל שינוי אף בחלקו הראשון, כך שבמקום "השיבנו" כמו בשאר הופעותיו, מופיע אצלנו "שוב נא"?

נראה שטעם הדבר הוא באופיה של התלונה בבית זה. בבית הקודם נסובה התלונה על אירוע נקודתי, התבוסה במלחמה, ועל כן נאמר בסופו "השיבנו" לקדמתנו ו"והאר פניך ונושעה" מידי אויבינו שגברו עלינו. אולם בבית ג נסובה התלונה על מציאות לאומית מתמשכת, שבה חש המשורר כי ה' נטש את עמו והפקירם, כאותו בעל גפן שפרץ את גדרה והפקירה למרמס לכל עובר דרך. במצב ירוד כזה אין התפילה 'האר פניך ונושעה' מתאימה, שכן אין מדובר בתלונה על הסתר פנים זמני שניתן לתקנו בהארת פנים ובמעשה ישועה אחד. אף הבקשה 'השיבנו' אינה במקומה: אנו מצויים במקומו, אולם ה' עזבנו, ועל כן הבקשה המתאימה והנכונה במצב זה היא "שוב נא!" שוב נא אל גפנך החביבה כמקדם!³⁸

ד. בית רביעי – מתלונה לתפילה

1. התפילה על הגפן

בדיונו על בית ב אמרנו כי התלונה בספר תהילים מסיימת תמיד בתפילה לשינוי המצב. זה גם תפקידו של בית ד, הבא לאחר התלונה שבבית ג - לשאת תפילה נרגשת על הפסקת זניחתה של הגפן ועל שובו של בעליה אליה. מחמת כן נמשך הדימוי של ישראל לגפן אף במחציתו הראשונה של בית זה. כנגד השאלה-התלונה "למה פרצת גדרה?" באה התפילה "הבט משמים וראה ופקד גפן זאת!".

בהמשך אותה תפילה הפותחת את בית ד מכונה הגפן בשני כינויים:

א. טז וְכִנָּה אֲשֶׁר נִטְעָה יְמִינִךָ

כלומר, פקוד גפן זאת ופקוד כנה זו שנטעה ימינך. המילה 'כנה' היא מילה יחידאית במקרא. יש המפרשים אותה כיגנה' (חילוף גימ"ל בכ"ף),³⁹ אולם כפי שראינו, כוונת מזמורנו להמשיל את ישראל לגפן אחת ולא ליגנה' שיש בה עצים רבים. על פי ההקשר, 'כנה' היא נטיעה רכה,⁴⁰ והכוונה לאותה גפן שעליה נאמר "תגרש גוים ותטעה", וכאן היא מכונה "כנה אשר נטעה ימינך". בהתאם לכך, יש מציעים לפרש שהמילה היא צורת הנקבה של המילה כן - בסיס,⁴¹ שהרי הנטיעה היא הבסיס להתפתחות העץ.⁴²

ב. הכינוי השני של הגפן בא בהמשך פסוק ט"ז:

וְעַל בֵּן אֲמַצְתָּה לְךָ

מילים אלו ממשיכות את הבקשה שבראש בית ד "הבט משמים וראה" – "הבט על בן זה שאמצת לך".⁴³ 'בן' פירושו ענף של גפן, זמורה,⁴⁴ כמו בפסוק (בראשית מ"ט, כב) "בן פרת יוסף, בן פרת עלי עין" שפירושו: יוסף הוא ענף של גפן פוריה על עין מים.

³⁸ רק בסיום הבית הרביעי, לאחר תפילה מפורטת ונרגשת שבה צייר המשורר במחשבתו את בוא הישועה "תחינו ובשמך נקרא", הוא מרגיש שניתן לשוב אל הפזמון החוזר במלואו, ואף להרחיבו באמצעות הפנייה המשולשת "ה' א-להים צבאות".

³⁹ כך פירש ר"י אבן ג'אנח בספר 'רקמה' ובספר השורשים שלו ערך 'כן', ודבריו הובאו בלא להזכיר את שמו בפירוש רב"ע ובפירוש רד"ק.

⁴⁰ כך פירשו רד"ק ור' ישעיה על פי ההקשר.

⁴¹ כך פירשו רש"י רב"ע ורד"ק, אמנם לא במשמעות שציע מיד להלך. צורת הנקבה 'כנה' במשמעות בסיס מופיעה בלשון חכמים במשנה כלים ז, ו.

⁴² בעברית החדשה משמשת המילה כנה בהקשר החקלאי כשמה של הנטיעה שעליה מרכיבים חלק של עץ אחר – הוא 'הרוכב'.

⁴³ על פי פירוש זה בנויה התפילה במבנה כיאסטי כזה:

הבט משמים וראה

ופקד גפן זאת

וכנה אשר נטעה ימינך (- פקוד)

ועל בן אמצתה לך (- הבט)

⁴⁴ זוהי השָׁצְלָה: הענף היוצא מגזע העץ הרי הוא כבנו של העץ. בדרך זו פירשו רב"ע, רד"ק, ר' ישעיה והמאירי. מעניין לציין כמה שמות הקשורים לגפן ולחלקיה מצויים במזמורנו: גפן, שורשיה, ענפיה, יונקותיה, כנה, בן. אף הפעלים הקשורים בטיפול בגפן והמופיעים בפרקנו רבים ומגוונים.

'אמצת' מקביל לינטעה ימינד' ואם כן פירושו 'הבט על ענף הגפן (בן = כנה) אשר נטעת לך'.⁴⁵ אולם אפשר שמשמעות המילים 'אמצת לך' היא 'חזקת לך', כמשמעות הרווחת של השורש אמ"ץ גם בבניין פיעל,⁴⁶ והכוונה לחיזוק ענף הגפן הרך לאחר נטיעתו, באמצעות הדלייתו על דבר יציב.⁴⁷

ראוי לציון כי תיאור הגפן בבית ג - בתלונה, מתייחס בעיקר לגפן הבוגרת, שהתפשטותה המופלאה היא המתוארת בבית זה;⁴⁸ ואילו בבית ד - בתפילה, הדגש הוא על השלב שבו הייתה הגפן נטיעה רכה (- כנה) או ענף בודד וחלש (- בן) שיש לאמצו - להדלותו על בסיס מוצק. טעם הדבר ברור: כוונת המתפלל להזכיר לה' את אהבתו לגפנו מקדם, כאשר זו הייתה נטע רך ואהוב, וכאשר זכתה לטיפול אישי מאת הנוטע ('נטעה ימינד'; "אמצתה לך"), כדי שיתקיים דבר הנביא (ירמיהו ב', ב) "זכרתי לך חסד נעוריד"; כוונת המתלונן, לעומת זאת, היא לצייר את גודל הפורענות שבאה על הגפן כתוצאה מפריצת גדריה, ולצורך זאת יש לתאר דווקא את הגפן הבוגרת, שענפיה הגיעו אל קצוות הארץ.

2. פסוק יז – הנמקת הצורך בתפילה

פסוק יז מהווה המשך לתפילה שלפניו, בכך שהוא מתאר את מצבה העלוב של הגפן, שמחמתו הוצרכה התפילה הקודמת: "הבט משמים וראה ופקד גפן זאת" שהרי היא "שרפה באש, כסחה (- מקוצצת)". מבחינת תוכן, שייכות מילים אלו לתלונה שבבית ג, לפסוקים יג-יד, ויש בהן אף החמרה בתיאור מצבה של הגפן: לא זו בלבד שעוברי דרך אדרים את פירותיה, וחזיר מיער וזיו שדי מכרסמים את ענפיה, אלא שהיא שרופה באש ומקוצצת. בשונה מפסוקים יג-יד, בתיאור במקומו חסר ציון זהות הגורם - זה ששרף וכיסח את הגפן. אולם נראה שגורם זה מוזכר בהמשך פסוק י"ז: "מגערת פניך". מילים אלו עולות למעלה ולמטה, כלומר הן גם מבארות את הסיבה להיות הגפן שרופה וכסוחה, וגם מקדימות את המילה "יאבדו".

אף שהנמשל היה ברור לנו מתחילת המשל, בכל זאת 'שלט' המשל בשני חלקי בית ג ובחלקו הראשון של בית ד. בפסוק יז חל המעבר 'הרשמי' מן המשל של הגפן אל נמשלו - ישראל. פסוק זה נחלק לשני חלקים מקבילים: הראשון שייך עדיין למשל - "שרפה (- הגפן) באש, כסוחה", ואילו השני מפרש שגפן זו היא עם - "מגערת פניך יאבדו". בפסוקים יח-יט מתחדשת התפילה שהחלה בראש הבית הרביעי, אך עתה היא תפילה על "איש ימינד" ו"על בן-אדם אמצת לך", ובעצם 'עלינו' (- פסוק יט), ולא עוד על הגפן. נמצא שבית ד נחלק לשני חלקים כמעט שווים באורכם - שני החלקים הם שתי תפילות, ובניהן מצוי ציר מרכזי, פסוק יז. תפקיד הציר המרכזי להעביר את הקורא מן התפילה הראשונה לזו השנייה:

3. התפילה על ישראל

יח תְּהִי יָדְךָ עַל אִישׁ יְמִינְךָ
עַל בֶּן-אָדָם אֲמַצֶּת לְךָ!

שתי שורות התפילה הללו עומדות בזיקה לשונית ועניינית לתפילה על הגפן בראש הבית הרביעי (בפס' טו-טז). משמעות המילים "תהי ידך על..." דומה כפי הנראה ל'תהי ידך עם... במשמעות של מתן יד לסיוע ולחילוץ של מי שזקוק לעזרה.⁴⁹ בקשה זו היא הסבר לבקשה שבראש הבית "ופקד גפן זאת": וכיצד תהא פקידתה? על ידי כך שתהי ידך על הזקוקים לעזרתך. ועתה נתבונן בשתי הקבלות לשוניות בין שתי התפילות:

⁴⁵ כך פירש את פסוקנו ר"ש ברמן בפירושו 'אור בהיר' לספר ישעיהו לפסוק מ"ד, יד "ויאמץ לו בעצי יער, נטע ארץ וגשם יגדלו".

⁴⁶ ישעיהו מ"א, יד "אמצתך אף עזרתך אף תמכתך בימין צדקי".

⁴⁷ בעברית החדשה משמשות המילים 'לאמץ בן' במשמעות לצרף ילד למשפחה שאינה משפחתו הביולוגית, ולהכיר בו כבן חוקי של האיש והאשה שצרפוהו אליהם. ביטוי זה נלקח ממוזמרנו, אולי גם מפסוק יח "על בן אדם אמצת לך", אולם משמעותו המקורית נשתנתה.

⁴⁸ אמנם גם בבית ג מוזכרת הנטיעה של הגפן - "תגרש גוים ותטעה" - אולם זאת רק כמבוא הכרחי להמשך - לתיאור התפשטותה בכל מרחבי הארץ. הכינויים 'כנה' ו'בן' המציינים את השלב הראשוני של הגפן בשעת נטיעתה, חסרים בבית ג.

⁴⁹ בשמואל ב ג', יב ואמר אבנר לדוד "והנה ידי עמך להסב אליך את כל ישראל". אפשר ששם הכוונה לנתינת יד לשותפות, אך אפשר שהכוונה 'והנה ידי עמך - לסייע ולעזור לך במה שאינך יכול לעשות בעצמך - להסב אליך את כל ישראל' (וראה שם פסוקים יי-יט). בתהילים קי"ט, קע"ג מבקש המשורר: "תהי ידך לעזרני" וצריך להשלים במחשבה: תהי ידך עלי, או: עמי.

פס' יח - ישראל
תְּהִי יָדְךָ עַל אִישׁ יְמִינְךָ
עַל בֶּן-אָדָם אֲמַצְתָּ לָּךְ.

פס' טז - הגפן
פְּקוּדָה וְכִנְהָ אֲשֶׁר נִטְעָה יְמִינְךָ
עַל בֶּן אֲמַצְתָּה לָּךְ.

אל יטעה אותנו הדמיון הלשוני: 'כנה' ו'בן' בפסוק טז הם כינויים של הגפן בשלב היותה נטיעה רכה, ואילו בפסוק יח מדובר ב'איש' ו'בן אדם' שהם נמשליה של הגפן. ההקבלה הלשונית שלפנינו היא אפוא אמצעי אמנותי מתוחכם להקביל בין המשל לנמשל ולרמוז לזיקה שביניהם.

מיהם 'איש ימינך' ו'בן-אדם' שמדובר בהם בפסוק יח?
מפרשים רבים פירשו ביטויים אלו כמכוונים לעם ישראל בכללותו. אולם מה טעם לכנות את העם בשמות 'איש' ו'בן אדם'?⁵⁰
מפרשים אחרים פירשו כינויים אלו ביחס למלך ישראל שבזמנו נאמר מזמורנו,⁵¹ אולם כבר נוכחנו כי מזמורנו הוא מתקופה קודמת למלוכה, ומלבד זאת, מלך לא הוזכר כלל עד עתה במזמור.
פירוש חדש ומקורי לפסוק יח כתב ד"ר משה זיידל ז"ל במאמרו 'אדם - זה יוסף' שנכלל בספרו 'חקרי מקרא'.⁵² להלן נביא קטעים ממאמר זה, במיוחד את מה שנוגע למזמורנו.

השם **אדם** סתם יש שהוא בא במקרא ככינוי ליוסף. דבר זה למדונו רבותינו בעלי המדרש בשמות רבא סוף פרק כ: "... ויהיו אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם' (במדבר ט', ו) ואין אדם אלא יוסף שנאמר 'אהל שכן באדם' וכתוב 'וימאס באהל יוסף'".
הוכחתם מיוסדת על כיות (כיאסמוס) בשני פסוקים במזמור ע"ח:

ע"ח, ס וַיִּטֹּשׁ מִשְׁכַּן שְׁלוֹ, אֶהֱלֶה שְׁכֵן בְּאָדָם
סז וַיִּמְאָס בְּאֶהֱלֵי יוֹסֵף, וּבְשֶׁבֶט אֶפְרַיִם לֹא בָחַר.

הרי 'אהל שכן באדם' הוא 'אהל יוסף'. נמצא אדם - זה יוסף.

אדם זה יוסף, הנחה זו תשפוך אור גם על מזמור פ' בתהלים. מזמור זה הוא מיוחד בכך, שהמשורר מבקש עזרת ה' **לאפרים ובנימין ומנשה** - ואין בו זכר לשאר שבטים, וכדברי אבן-עזרא: "המשורר הזכיר מלחמה שהיתה **לבני רחל** עם גוים". וכבר מצאנו את שלושת השבטים האלה מאוחדים תחת דגל אחד במדבר, דגל מחנה אפרים. ראה במדבר ב', יח-כד. מתי היתה מלחמה זו - אין בידינו לקבוע. ומאחר שהתפילה היא על אפרים ומנשה - בצירוף בנימין - על כן נזכר בתחילתה **יוסף** בהקבלה **לישראל**: "רעה ישראל האזינה, נהג כצאן יוסף ישב הכרובים הופיעה, לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך...".

ויש להניח ששמו של יוסף הוא ששם את משל הגפן בפי המשורר: "גפן ממצרים תסיע..." (פסוקים ט-יז), כי **יוסף נמשל לגפן** בברכת יעקב: **בן פורת יוסף בן פורת** עלי עין... (בראשית מ"ט, כב) שפירושו: **גפן פוריה יוסף, גפן פוריה** על עין מים. ובאותה הוראה של **בן פורת** בא גם 'בן' במזמורנו: "הבט משמים וראה, ופקד **גפן** זאת, וכנה אשר נטעה ימינך ועל **בן אמצתה** לך" (פסוקים טו, טז). **בן** הוא נרדף **לכנה ולגפן**. ונראה שבחר **בשלושה** שמות נרדפים כנגד **שלושה** השבטים שעליהם הוא עורך את תפילתו, וכמו שהוא בעצמו מפרש את הנמשל למשלו בפסוק יח: "תהי ידך על **איש ימינך**, על **בן אדם** אמצת לך" - והם בנימין, אפרים ומנשה. **איש ימינך** הוא כנגד **בנימין**, איש-ימין = בן-ימין, בנימין, ו"איש ימיני", אסתר ב', ה הוא = בנימיני, או = בן-ימיני ככתיבתו בשמואל א ט', כא: "על **בן אדם**" - הם אפרים ומנשה שכן כל אחד מהם הוא **בן-אדם**, **בן יוסף** שנקרא **אדם**! ואמר **בן-אדם** מלשון יחיד בהקבלה **לבן** אמצתה לך בפסוק טז.

במהלך מאמרו מראה זיידל כי הנחה זו ש'אדם זה יוסף' נותנת בידנו מפתח לפתרון כמה מקראות סתומים שהתחבטו בהם המפרשים והמבארים.⁵³ ובסיום מאמרו הוא מסביר את הקשר בין המילים 'אדם' ו'יוסף':

⁵⁰ התשובה, הנרמזת בדברי ראבי"ע, כי הכינוי 'בן-אדם' לעם כולו נובע מהמשל שבו כונתה הגפן 'בן' אינו מספיק.

⁵¹ ראשון המפרשים כך הוא כנראה ראבי"ע. לצד פירושו שהנמשל בפסוק הוא ישראל, הוא מוסיף: "או על משיח בן אפרים", ונראה שכוונתו למלך של ממלכת ישראל הצפונית בתקופת קיומן של שתי הממלכות.

⁵² מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ח עמ' קנז-קס"ו.

ד"ר משה זיידל (תרמ"ו-תשל"א) היה תלמידו ואהוב נפשו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל עוד כששניהם היו בלטיה והרב קוק היה רבה של בויסק. כמה מן האגרות החשובות שנתפרסמו באגרות הראי"ה נשלחו אל זיידל. בעצת הרב קוק למד זיידל שפות שמיות באוניברסיטאות אירופה, בגרמניה ובשווייץ. בתרצ"א עלה לארץ ושימש כמנהל בית המדרש למורות וגנונת 'מזרחי' בירושלים במשך כעשרים שנה.
מאמריו עוסקים בחקר המקרא ובלשון העברית. שני ספרים, הכוללים מאמרים של זיידל בשני תחומים אלו יצאו בהוצאת מוסד הרב קוק לאחר מותו: חקרי מקרא (תשל"ח) וחקרי לשון (תשמ"ו). כמו כן כתב זיידל פירוש לספר מיכה שיצא בסדרה דעת מקרא לספר תרי-עשר.

⁵³ ואלו הפסוקים הנוספים על אלו המובאים למעלה שהוא מבאר על סמך הנחה זו: זכריה ט', א; הושע ו', ז; הושע י"ג, ב; עמוס ד', יג; מיכה ה', ד; מיכה ו', ח; ירמיהו ל"ב, כ. בהערות שבראש מאמרו מבאר זיידל גם כמה מאמרי חז"ל המבוססים על הזיהוי של אדם = יוסף.

אך מהי משמעותו המיוחדת של הכינוי **אדם**, ומפני מה נתכנה בו **יוסף**? וצריכים אנו גם בזה לחז"ל האומרים בויקרא רבה ב, ח: **"אדם זה לשון חיבה ולשון אחוה ולשון ריעות"**. וראה גזינוס-בוהל ערך אדם שמלת **אדם** בערבית הדרומית משמשת גם בהוראת **חביב, ריע**. וכבר באה מלת **אדם** כמקבילה למלת **אהבה** בהושע י"א, ד: **"בחבלי אדם אמשכם בעבתות אהבה"**.⁵⁴

נמצא שהתפילה בסיומו של מזמורנו נושקת לתפילה שבראשו: כנגד התפילה שלא נתקבלה, "לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך", נושא משוררנו תפילה על פקידתם של אותם שלושה שבטים "תהי ידך על איש ימינך (- איש-ימין-בנימין) ועל בן-אדם (בן יוסף) אמצת לך".

4. סיום המזמור

יט וְלֹא נְסוּג מִמֶּךָ
תַּחֲיִינוּ, וּבְשִׁמְךָ נִקְרָא.

לחלקו הראשון של פסי' יט הוצעו שני פירושים:⁵⁵ לפי פירוש אחד, שלוש מילים אלו הן המשך של הפסוק הקודם: 'איש-ימינך ובן-אדם אמצת לך' - לא נסוג ממך, (לפי פירוש זה נסוג הוא בבניין נפעל עבר לנסתר). והכוונה: אתה אמצת אותו (- אליך), והוא לא נסוג ממך, ועל כן שים נא ידך עליו לעזרו.⁵⁶

החסרון בפירוש זה הוא שעל פיו הפסוק נחלק לשני חלקים שונים: החלק הראשון חותם את הפסוק שלפניו, המדבר על יחיד נסתר בעבר, ואילו בחלק השני עובר המשורר לדבר בגוף ראשון רבים ולהתחייב על העתיד: כאשר תחינו – אנו נקרא בשמך ונהלך על כך.

לפיכך הוצע פירוש אחר לשלוש המילים הללו, הרואה את שני חלקי הפסוק הזה כמקבילים זה לזה בהקבלה חסרה:

וְלֹא נְסוּג מִמֶּךָ	_____
וּבְשִׁמְךָ נִקְרָא.	תַּחֲיִינוּ

בראש הפסוק יש להשלים מילה דומה ל'תחינו', כגון 'תושיענו', ואז פירוש חלק זה של הפסוק הוא 'תושיענו ואנו לא נסוג ממך' (לפי זה נסוג הוא בבניין קל עתיד למדברים).⁵⁷ לפי פירוש זה מכלל הפסוק בשלמותו התחייבות שלנו לדבקות בה' ולקריאה בשמו כאשר ה' יצילנו ויחינו.

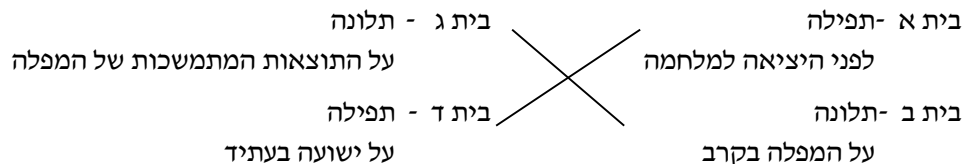
הפזמון החוזר החותם את התפילה מסכם אותה: "השיבנו" אליך כפי שהיינו בשעה שנטעת אותנו בהיותנו 'כנה' ובשעה שאמצת אותנו בהיותנו 'בן'. "והאר פניך ונושעה", היפך מה שנאמר בפסוק יז: "מגערת פניך יאבדו". החידוש בהופעתו הנוכחית של הפזמון החוזר ביחס להופעותיו הקודמות הוא בהוספת שם ה' בפנייה שבראשו: "ה' א-להים צבאות". בכך מקדים המשורר לקיים את התחייבותו "תחינו בשמך נקרא", וכבר עתה הוא קורא בשם ה'.

חתימה: עוד על מבנה המזמור

במבוא לעיון זה עמדנו על מבנה המזמור ואמרנו שהוא מחולק לשני חלקים שונים מאד זה מזה באורכם, שכל אחד מהם מכיל שני בתים שווים המסיימים בפזמון החוזר.

שני החלקים הגדולים של המזמור שונים מאד באופיים: החלק הראשון סובב סביב אירוע מלחמתי מסוים, ואילו החלק השני עוסק במרחבים היסטוריים עצומים הכוללים את העבר הרחוק ("גפן ממצרים תסיע"), את ההווה המתמשך ("ארוה כל עברי דרך") ואת העתיד ("תחינו ובשמך נקרא").

בכל זאת, יש מכנה משותף בין שני חלקי המזמור: כל אחד מהם מורכב מבית אחד של תפילה ומבית אחד של תלונה, אלא שהסדר הפנימי מתחלף בין שני החלקים, דבר שיוצר מבנה כיאסטי של המזמור השלם:

⁵⁴ ואכן, חז"ל דרשו פסוק זה על יוסף. במסכת שבת פט ע"ב דורש ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן: "ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל, אלא שזכותו גרמה לו, דכתיב 'בחבלי אדם אמשכם, בעבתות אהבה'". וראה דבריו של זיידל על מדרש זה בהערה 1 במאמרו.

⁵⁵ שני הפירושים הללו מוצעים כבר בדברי ראבי"ע לפסוקנו ובדברי המאירי.

⁵⁶ המאירי מוצא במילים אלו על פי פירוש זה נימה של תלונה: "ולא נסוג ממך ומעבודתך עד שיהא ראוי להרחיקו כל כך". והשווה לתלונה במזמור מ"ד, יח-יט: "כל זאת באתנו, ולא שכחונך... לא נסוג אחור לבנו ותט אשרינו מני ארחד".

⁵⁷ את השיקול של הקבלת שני חלקי הפסוק כתמיכה בפירוש זה מעלה המאירי: "יש מפרשים 'נסוג' עתיד מבנין קל למדברים בעדם, כדי להלמו בקשר עם 'תחינו ועם 'בשמך נקרא'. וזוהי גם דעת צ"פ חיות.

התפילה בבית א אינה זהה לזו שבבית ד : שתי התפילות נאמרות בשלבים שונים של האירוע ההיסטורי המשמש מצע למזמור, שונות הנסיבות לאמירתן והמטרה המכוונת לכל אחת מהן, ואף אורכן שונה מאד. ואף על פי כן הן מקבילות זו לזו מכוח תוכן היסודי כתפילות. בנייתן בית ד (תת סעיף 3) אף מצאנו הקבלה ממשית בין מושא התפילות : אפרים ובנימין ומנשה בבית א מקבילים ל'איש-ימינד' ו'בן אדם' בבית ד.

אף התלונה שבבית ב שונה מזו שבבית ג, והשינויים ביניהן דומים לשינויים שציינו בין שתי התפילות (בנסיבות שבהן נאמרו, באורכן ועוד). ובכל זאת, מקבילות שתי התלונות זו לזו מכוח תוכן היסודי כתלונות. בשתיהן מופיעה שאלה רטורית אופיינית לתלונה בספר תהילים : "עד מתי" בבית ב ו"למה" בבית ג.

נמצא שמזמורנו מורכב משני סוגים של ביטוי דתי, תפילה ותלונה. מסגרתו של המזמור היא בתפילה פותחת ובתפילה מסיימת, ותוכו בנוי משתי תלונות.

ניתן להציע אפוא חלוקה של מזמורנו לשתי מחציות על פי שתי צורות הביטוי הללו : המחצית האחת, מחצית 'התפילה' תכלול את בתים א ו-ד ויהיו בה 67 מילים ; המחצית האחרת, מחצית 'התלונה', תכלול את בתים ב-ג ויהיו בה 68 מילים.

אף שבראש עיונו למזמור מ"ד כללנו את מזמורנו בין מזמורי התלונה של העם בספר תהילים, אין שוויון בין התלונה במזמורנו לזו שבמזמורי תלונה אחרים בספר תהילים כמו מ"ד ופ"ט. לא זו בלבד שהתלונה במזמורנו פחות מרה מזו שבמזמורים אחרים, אלא שהיא מוקפת משני צדדיה בתפילה. מסגרת זו הופכת את מזמורנו למזמור המפיח תקווה טובה והצופה פני אחרית.

* *

* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט, תשס"ח *

* עורכת: עתירה ביק *

* *

* בית המדרש הוירטואלי שליך ישיבת הר עציון *

* <http://www.etzion.org.il/vbm> : האתר בעברית: *

* <http://www.vbm-torah.org> : האתר באנגלית: *

* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5 *

* office@etzion.org.il : דואל: *

* *